

psihološki temelji jugoslovenstva: čvrsti ili krhki

država i nacionalni karakteri

žarko trebješanin

Kada se govori o jugoslovenstvu u budućnosti Jugoslavije, najčešće se uzimaju kao razlozi za i protiv brojni politički, ekonomski, nacionalni i uopšte socijalni interesi i motivi. Dugo vremena, poslednjih pola veka, sistematski se »zaboravljaju« psihološki činioci, naši nacionalni mentaliteti, sklonosti, navike i crte karaktera. Sociološki imperijalizam, agresivna i nadmena boljševička ideologija izgonila je kao idealističke iz diskusija o perspektivama jugoslovenstva sve one »sumnjive« i »irelevantne« psihološke kategorije kao što su »naš mentalitet«, »psihički tipovi«, »strasti«, »nacionalni karakter« i sl. A, evo, čuvena tzv. društvena praksa pokazuje da su ovi pojmovi i te kako značajni i neophodni za razumevanje nezavidnog, haotičnog, a sa stano- višta doktrinarne marksističke nauke nepred- videnog, stanja u koje smo dospeli razvojem internacionalne, socijalističke ideologije koja je trebalo da potre ili učini izlišnim sve etno- psihološke razlike u ime viših, klasnih interesa. Dugo potiskivane i neizživljene nacionalne strasti, nasilno ugušivano osećanje nacional- nog identiteta, počinje da se sveti: nekontrolirano, stihijski, kao nabujala reka koja je probi- lala branu, pred našim očima odvija se zastrašuju- ću proces silovitog »povratka potisnutog«.

Nacionalni karakter — eksploziv ili kohe- zivni element?

Ako je u posleratnoj Jugoslaviji, poslednjih pola veka, svaki razgovor o našem nacional- nom karakteru bio tabuisan, nekad, međutim, nije bilo tako. Najumniji naši ljudi, političari, državnici, naučnici, filozofi i književnici 19. i 20. veka, a posebno između dva svetska rata, i te kako su posvećivali pažnju psihološkoj, ljud- skoj osnovi jugoslovenske ideje. Valja se ovdje podsetiti samo na to koliko je ulogu odigralo Cvijićevo slavno **Balkansko poluostrvo**, objav- ljeno na francuskom, u stvaranju Jugoslavije 1918. godine!

Nacionalni karakter može biti zaloga čvrstine i kohezivnosti jedne političke zajedni- ce, ali i remetilački faktor, razlog razdora i ne- ka vrsta potencijalnog socijalnog eksploziva. Čak i u državi gde dominira jedan nacionalni karakter, pojedine crte ovog karaktera mogu doprinosti nestabilnosti zajednice. Još je Vuk Karadžić u svom slavnom delu **Crna Gora i Crnogorci**, pronicljivo i realistički opisao mno- ge mane crnogorskog pelemenskog mentalite- ta koje predstavljaju jaku prepreku uspostavl- janju čvrste i moderne evropske pravne drža- ve u ovoj »besudnoj zemlji«. Pre svega, crno- gorski čovek, kaže Vuk, ne trpi da mu bilo ko zapoveda niti pak, ikakvu vlast iznad sebe. Za- to i nisu svom vladaru hteli da plaćaju **danak** (kad ga rekoše, ni Turcima nisu davali!), već su mu poručili da će mu samo **milostinu** dati ako ište. Crnogorac, naročajan i slobodan po priro- di je individualista i anarhista. Najlakše ga je nagovoriti na rat, a osveta mu je sveta, piše Vuk. I mnogi drugi autori kao na primer Cvi- jić, učili su »violentnu« prirodu dinaraca, nj- novu plahovitost, kolerični temperament, spremnost da lako planu za najmanju uvredu i najbezazledniju povredu njihove veoma razvije- ne sujete.

Psihološki vrlo pronicljivo i ubedljivo, oso- bine našeg mentaliteta koje se opiru stvaranju čvrste socijalne zajednice, analizirao je vrlo op- sežno i detaljno Vladimir Dvorniković. On isti- će našu sujetu, ambiciju, osvetoljubivost i naš već poslovični inat kao krupne psihološke pre- preke razvijanju i usklađivanju zajedničkih in- teresa. Zlopamćenje i inat često vode pojedin- ca odmetanju od svog naroda i izdaji nacional-

Marija Dragoljović

nog interesa zbog povredene lične sujete. »Iz- dajstvo jugoslovenskog kova nosi dva glavna i karakteristična obeležja: krv i žuč, tempera- ment, i zatim jak individualizam koji lako ras- kida veze sa zajednicom i okolinom /.../ rea- giranjem na zajednicu izlaženjem iz nje, i još biše borbom protivu nje, Jugosloven odaje svo- ju dublju prirodu: naklonost hipertrofiji ličnog ja. S druge strane, pada u oči brzina i lakoća s kojom naše društvo... **tera pojedinca u psi- hičku izolovanost**. Zato je mnogi Jugosloven, ako ne i formalno, a ono bar u duši »izdajnik« i potmulji neprijatelj svoje sredine. Ima li igde toliko uvrednih i ogorčenih ljudi kao u nas?«, očigledno retorički pita se ovaj »karakterolog Jugoslovena«.

Pa ipak, ne smemo zaboraviti da su mnogi domaći i strani etnopsiholozi otkrili kod naših ljudi, ponajpre u zoni dinarsko-pat- rijarhalnog stila života, izuzetnu solidarnost, saosećajnost, uzajamnost i pomaganje u teš- kim životnim situacijama: materijalna beda, smrt domaćina, suša ili poplava itd. Dobro su poznati tradicionalni oblici međusobnog udru- živanja našeg naroda kao što su moba, spreg, pozajmica itd. Takođe, u istoriji je tokom broj- nih oslobodilačkih ratova više puta potvrđena spremnost naših ljudi, posebno dinaraca, da se žrtvuju za nadividualne, više, nacional- ne i socijalne interese i ideale. Nema sumnje da su mnogi naši ljudi spremni da asketski podnesu i najveće napore, da žrtvuju svoje li- čne interese pa čak i život, kada su ugroženi op- šti interesi zajednice. Ovdje, međutim, možemo zapaziti da se to po pravilu dešava u situacija- ma kada je zajednica **ugrožena** spolja bilo ele- mentarnim prirodnim nepogodama, bilo najezdom neprijatelja. U miru ove sloge i soli- darnosti, na žalost, ima znatno manje.

Jugoslovenski karakter ili psihički tipovi Jugoslovena

Problem nacionalnog integriteta u zaoštren- om i često dramatičnom vidu javlja se u mno- gim višenacionalnim državama, kakva je i Ju- goslavija. Za Marksa za Jugoslovenske narode zajedničko je samo to da su »kontrarevolucio- narni narodi«. Inače, Srbi i Hrvati /»turski« i

»austrijski« Sloveni / »lopovi i razbojnici«, pre- ma mišljenju ovog utemeljivača naučnog soci- jalizma, međusobno se više mrže nego Sloveni i Mađari, i zato nema nade da će ikada postići neku zajedničku nacionalnu i državnu tvorevi- nu.

I zaista, na prvi pogled, svaki istraživač na- ših naravi i čudi, pre svega, uočava ogromno šarenilo suprotstavljenih lokalnih mentaliteta na tlu Jugoslavije. Čak i tamo gde objektivno gledano nema velikih, suštinskih razlika, lo- kalno stanovništvo trudi se da do apsurdna po- tencira i najbeznačajnije razlike u običajima, verovanjima, stilu života i jeziku u odnosu na svoje susede, kako bi time istakli svoju etičku osobenost i samosvojnost. **Crnogorci** se trude da istaknu svoju »bitnu različitost« u odnosu na, recimo, po mnogo čemu slične, **Hercegov- ce**; jedan **Kordunaš** uporno dokazuje da je on nešto »sasvim drugo« nego **Ličanin**, pa čak se i **Banačanin** ljuti ako ga neko, zaboga, pomeša sa **Bačvaninom!** Ovdje je očigledno na delu ono što je Sigmund Frojd srećno kostio »narciz- mom malih razlika«, tj. težnja male lokalne za- jednice da svoje u suštini nebitne i sitne speci- fičnosti u odnosu na vrlo slične susede, nadu- va i preuveliča kako bi se time »oštro odelili« od njih.

Druga, ovoj suprotna težnja nekih etnopsi- hologa jeste da se zanemare i potru postojeće regionalne i nacionalne razlike u ime onih du- bokih i zajedničkih osobina. Tako npr. Dvorni- ković, svakako iz najplemenitijih pobuda, vo- den velikom idejom jugoslovenstva, stvara je- dan prevashodno ideološki koncept »jugoslo- venskog karaktera«. Kada se, međutim, nepristrasno i naučno analitički razmotri njegov »Jugosloven«, onda se u njemu lako prepoznaje zapravo **dinarac**, a to je ipak, tesan kalup da u njega stanu recimo Slovenci, Makedonci, kao i mnogi nedinarski Hrvati i Srbi (npr. »cen- tralni tip«, »panonski tip« itd.). Uostalom o to- me će najbolje zaključiti sam čitalac kada raz- motri Dvornikovićevu karakterizaciju tzv. Ju- goslovena: »**Jugosloveni, svi bez razlike, a naro- čito oni iz južnih brdskih predela, hrabri su i izdržljivi ratnici. ... Izrazito, često do fanatizma i krajnje rešenosti raspaljeno slobodoljublje unosi u njihov stil borbenosti neku naročitu upornost i gorčinu.**« Ali, ovaj isti veliki karak- terolog onda kada je pre svega empirijski psi- holog, pažljivo posmatrač i lucidni analitičar a manje ideolog i političar, i sâm veoma dobro uočava krupne razlike i to u najdubljim sloje- vima karaktera naroda u pojedinim kulturnim nacionalnim regijama Jugoslavije. Tako npr. on izvrsno uočava bitne razlike u **erotskom ži- votu** i stavovima Jugoslovena prema seksual- nosti od jednog kraja do drugog. U Panonskoj oblasti seksualnost, bujna i razudena, iskazuje se bez mnogo uvijanja. S druge strane, u Crnoj Gori gde vlada strog plemensko-patrijarhalni režim, izbegava se čak i aluzija na seksualnost koja se asketski guši. Nešto sasvim posebno je, pak, prikrirena a strasna južnosrbijanska ču- nost, itd. Slično tome ogromne su razlike među etničkim grupama u pogledu **borbenos- ti, strasti, lenjosti** itd. A kad su tolike razlike na ovom elementarnom psihološkom nivou, ni- voutemperamenta i nagona, kolike li su tek na onom višem, u pogledu kulturom i verom oblikovanih navika, stavova, vrednosti i intere- sa?

Da li to onda znači da među jugosloven- skim narodima nema ništa zajedničko i psihološkom pogledu i da su oni među- sobno beznažno udaljeni u karakterološkom, pa otud i u političkom smislu? Čini se da je na ovo pitanje najbolje odgovorio svojim delom naš veliki naučnik Jovan Cvijić. On, a to je teo-

rijski važno i indikativno, ne piše o karakterologiji Jugoslavena, već o psihičkim tipovima južnoslovenskih naroda. Razlika, u odnosu na Dvornikovića, naizgled sitna, suptilna, a zapravo suštinska. Prema njegovoj koncepciji postoje važne razlike u etnopsihičkim profilima južnih Slovena, odnosno postoje različiti psihološki tipovi /4 osnovna/, unutar kojih postoje »varijeteti«, a opet unutar ovih različite »grupe«. Ovo iznijansirano i uravnoteženo stanovište je empiriji najpriljubljenije i u istraživačkom pogledu heuristički najplodnije. To, ne znači da ne postoje zajedničke psihičke osobine jugoslovenskih naroda, ali do njih tek valja postepeno, induktivno doći, a ne aksiomatski, unapred postulirajući ih. Srodnosti južnih Slovena su velike i bitne pre svega u jeziku, na-

stven sklop crta karaktera Jugoslavena jeste uverenje da čvrstina i stabilnost jedne političke i državne zajednice počiva na jedinstvenom psihološkom ustrojstvu njenih građana. Ali videli smo da je to zablude. Zdravija i čvršća osnova novog vida jugoslovenstva jeste priznavanje, poznavanje i poštovanje različitosti nacionalnih karaktera, a ne nivelisanje njihovo ili svodenje na jedan, ma koji, prototip. Kao što se u politici pokazalo kao neodrživa iluzija da je garant stabilnosti partijski monizam tako je i u učvršćivanju psihološkog jedinstva Jugoslavije mnogo delotvornije otvoreno ukazati i poštovati pluralizam nacionalnih mentaliteta, kako bi se međusobno bolje razumeli i kako bi smo razumnije vodili dijalog. Ovo, razume se, ne znači veru u nekakvo idilično jedinstvo u

Cvijića koji je sve ovo vizionarski dobro sagledao, za njega su sve to prolazne pojave. I još nešto, po njegovom lucidnom sudu mnogi političari, zbog svojih uskostranačkih pragmatičkih i sebičnih interesa, opiru se ideji jugoslovenstva i namerno raspiruju strasti i nacionalne antagonizme. »Oni svaku pojavu koja ne ide u prilog njihovoj partijskoj politici vide kao najveću opasnost za narodno i državno jedinstvo i kao početak sloma čije će nas ruševine sve zatrtati«. Cvijić, međutim, i ovde optimistički veruje da će narod uspeti da sagleda providne egoističke korene ove nametnute apokaliptičke vizije i da se neće zavesti retorikom tog »pretvornog i agitatorskog pesimizma«. Nadajmo se da ovaj Cvijićev optimizam nije bio lišen realne osnove. A zaista vera ovog ve-

NOVEKNJIGENOVEKNJIGENOVEKNJIGENOVEKNJIGENOVEKNJIGENOV

o demokraciji iz prve ruke

Aleksis de Tokvil, O DEMOKRATIJI U AMERICI, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, CID Trogat, 1990. S francuskog; Živojin Živojinović.

milan tripković

Da se naše društvo nalazi u fazi intenzivnog traganja za pravim putevima demokratskog preobražaja svedoči, između ostalog, i podatak da se, posle toliko godina čekanja, najzad prevode neka kapitalna dela iz političke sociologije. Kao što smo prošle godine, nakon trista godina od rođenja Sarl-Luj Monteskjea i dvesta godina od Francuske revolucije, po prvi put na srpskohrvatskom jeziku dobili celovit prevod njegovog dela *O duhu zakona* (1748), tako smo ovaj put dobili prevod ne manje čuvene knjige Aleksisa de Tokvila *O demokratiji u Americi*.

Našim čitaocima je sigurno poznato da je Aleksis de Tokvil (1805—1859) bio francuski filozof politike i prava liberalističke orijentacije, koji je izvesno vreme (1831—1833) boravio u Americi, a potom i u Engleskoj, na osnovu čega je napisao svoje glavno delo *O demokratiji u Americi* (I deo je nastao 1835., a II deo 1840. godine), čiji se prevod sada objavljuje i kod nas. Od ostalih njegovih dela, koja su, nakon autorove smrti, sabrana i objavljena u devet svezaka (1860—1866) treba još pomenuti knjigu *Stari režim i revolucija*, iz 1856. godine.

U knjizi, koja je predmet našeg razmatranja, Aleksis de Tokvil zastupa tezu da se demokratija neminovno širi sa tekovinama civili-

zacije i prosvete, te da se evropska društva, a pre svega francusko, do kojeg mu je, prirodno, najviše stalo, mogu u tom pogledu ugledati na Ameriku i osloniti na njena iskustva, mada smatra da se dostignuća američke demokratije, koja takode nije savršena, ne mogu jednostavno kopirati i doslovno primenjivati, budući da su ona specifična, tj. saobražena osobnostima tog društva i njegove istorije.

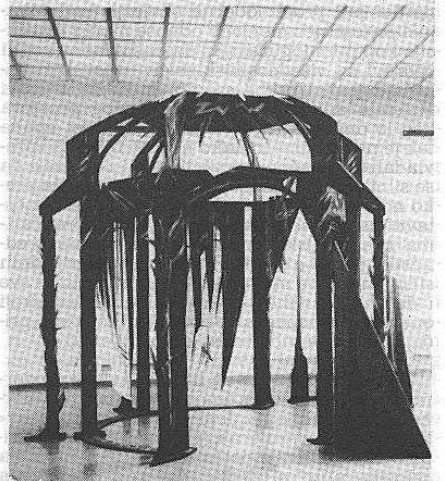
De Tokvil se, naime, zalaže za stabilizaciju političkih prilika u Francuskoj, nakon velikih sukoba koje je ona doživela krajem 18. i u prvoj polovini 19. veka, misleći da se to najbolje može postići demokratizacijom društvenog života (»Novu vlast ne zasniva samo sila nego i dobri zakoni«, veli on), čime bi se stvorila spokojna, postojana, miroljubiva i liberalna republika, u kojoj bi bila potvrđena i priznata »sveta prava vlasništva i porodice«.

Za razliku od Evrope, koju su potresali, i još uvek je u to vreme potresaju, ratovi i revolucije, Amerika je, smatra De Tokvil, jedina civilizovana zemlja koja se za to vreme razvijala u miru, a glavni uzrok tome, misli on, treba tražiti u njenim demokratskim institucijama, zasnovanim na načelima reda, međusobne uravnoteženosti pojedinih oblika vlasti, istinske slobode i iskrenog i dubokog poštovanja ljudskih prava, što su nužni preduslovi demokratije i u svim drugim društvima. Ovo se tim pre odnosi na francusko društvo, koje je upoznalo demokratiju bez onih institucija koje treba da ublaže njene mane a istaknu joj prirodne prednosti, odnosno koje, videći već zla koje anarhična demokratija nosi sa sobom, nije upoznalo prednosti koje istinska demokratija može doneti.

De Tokvil zamišlja da bi moglo, i trebalo, da bude ustanovljeno takvo društvo »u kome bi svi, videći u zakonu svoje delo, voleli zakon i bez muke mu se potčinjavali; u kome bi se autoritet vlasti uvažavao kao nužan, a ne kao od boga dat, te ljubav prema državnom poglavaru ne bi bila nikakva strast, nego jedno razložno i spokojno osećanje«. Ovo stoga što ljude ne izopćava vlast ili navikavanje na poslušnost, već korišćenje moći koju smatraju nezakonitom i poslušnost vlasti koju smatraju uzurpiranom i ugnjetavskom.

Tražeci, sa tog stanovišta, u američkom društvu obrazac same demokratije, a ne previ-

dajući činjenicu da to nije jedini oblik demokratske vlasti, Aleksis de Tokvil detaljno i kritički analizira sve demokratske institucije ovog društva i njihovu realizaciju u praksi, pri čemu vrlo oštroumno i pedantno, a u ponečem i vizionarski (kao, npr., kad govori o opasnostima od »tiranije većine«, ili o hedonističkom karakteru američke civilizacije i o opsednutosti materijalnim dobrima i uopšte sticanjem njenih ljudi, i sl.) ukazuje i na negativne strane takve demokratije, tako da njegovo delo predstavlja prvu celovitu studiju o demokratiji u gotovo svim njenim aspektima, što je imalo veliki uticaj na dalji razvoj ne samo sociološke misli (mnogi De Tokvila smatraju jednim od osnivača sociologije), nego i demokratskih procesa u evropskim društvima. Ne treba posebno ni isticati da ova knjiga, s obzirom na (ne)prilike u kojima se nalazi naše društvo, ima za nas ne samo istorijsku ili teorijsku vrednost, nego i sasvim praktičan značaj. Njenoj privlačnosti svakako će dosta doprineti i odličan prevod našeg iskusnog i renomiranog prevodioca dr Živojina Živojinovića.

Mileta Prodanović

NOVEKNJIGENOVEKNJIGENOVEKNJIGENOVEKNJIGENOVEKNJIGENOV

rodnim običajima i nekim osnovnim psihičkim crtama /moralna osetljivost, osećanje simpatije itd./ piše Cvijić u svom članku »Jedinstvo južnih Slovena«, objavljenom 1920. na francuskom u časopisu *Scientia*. U istom članku on veli: »Usled migracija Srbi i Hrvati su se toliko izmešali i jedni u druge tako upleli, da je danas nemoguće odeliti ih, čak i sa geografskog gledišta«. Pa ipak, uočavajući ove velike sličnosti, to Cvijića ne sprečava da uoči i razlike u običajima, veri, jeziku i mentalitetu južnih Slovena, posebno između onih istočnih i »zapadnih«.

Ono gde greše karakterolozi Jugoslavena koji se trude da dokažu da postoji jedan jedin-

različitosti. Mnogi misle da je Cvijić naivno verovao da će se jugoslovenska ideja bez teškoća realizovati u sveopštem jugoslovenskom raju. U svom poznatom članku, »O našoj državi« iz 1920. godine, ovaj velikan naše kulture kaže da se ispunila ideja jugoslovenstva, ali i to da ova, ne tako stara ideja, »ima još da hvata korene«. Cvijić kao oštrogodi posmatrač i pronicljivi etnopsiholog, međutim, ne smatra da će naše narodno stapanje proći bezbolno i bez kriza. »Naportiv! Njih će biti više i dugotrajnijih. Jer... ima drukčijih načina života, čak drukčijeg pogleda na svet i život; politički i društveni pojavi naše države postaju komplikovaniji, uzajamno prilagodavanje između stanovništva naših raznih oblasti mora izazvati poremećaje, krize, sudare«. Ali, i to je karakteristično za

likov etnopsihologa, naučnika i mislioca, nije bez racionalnog i iskustvenog uporišta. Svoja očekivanja postepenog saživljavanja naših različitih naroda i mentaliteta, on temelji na našem međusobnom sve boljem upoznavanju i razumevanju, a za to su potrebni strpljenje i vreme (»sačekajmo ljude da prevru«). Osim toga, i rekao bih čak pre svega, on svoju nadu zasniva na »čestitoj državi«, tj. državi »društvene i ekonomske pravde«. Svoj trezveni i umni ogled »O našoj državi« ovaj veliki naučnik završava poetski, gotovo lirski. »Tinja pod pepelom i leže se nešto novo, drukčije od dosadašnjeg«. Mi danas, opet, ovoga puta sa zebnjom, očekujemo šta će to uskoro da se »izleže«. □ □ □